

MAARİF VƏ MƏDƏNİYYƏT TARİXİMİZİN PARLAQ ŞƏXSİYYƏTİ

Qədim və orta əsrlərdən bəri özünməxsus elm və təhsil ənənələrinə malik olan İrəvan ictimai-pedaqoji, ədəbi-bədii fixir tariximizə parlaq şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Tariximizdə silinməz iz salmış həmin şəxsiyyətlərin fəaliyyətini, yaradıcılıq ırısını vərəqələdikcə qürur hissi keçirirən ki, xalqımızın ictimai-siyasi və elmi-mədəni inkişafında böyük rol oynamış belə fixir və düşüncə xadimlərimiz olub. Xalqımızın milli zəkasının parlaq nümayəndələrindən biri olan Mirzə Abbas Məhəmməd oğlu Məmmədzadə

1846-cı ildə İrəvan şəhərində anadan olmuşdur. O, əvvəlcə İrəvanda mədrəsədə təhsil almış, sonra isə İsfahan şəhərində davam etdirmisdir. İsfahan şəhərində ali dini təhsil aldıdan sonra İrəvana qayıtmış, burada fəaliyyət göstərən xüsusi məktəblərdə, təhsil müəssisələrində, Naxçıvandakı "Rüştidəyya" məktəbində ərəb və fars dillərini tədris etmişdir.

1906-1910-cu illərdə oğlu Mirzə Cabbarın təşəbbüsü ilə İrəvanın Daşlı küçəsində açılan III dərəcəli məktəbdə ve 1917-ci ildə Qafqaz Tehsil Dairəsi tərəfindən İrəvanda açılan müəllimlər kursunda dərs demişdir. İrəvanda "Xalq müəllimi" kimi tanınan Mirzə Abbas maarif və mədəniyyət çırğının işığı ilə cəhalet və nadanlıq zülmətini yararaq bütün qüvvə və istedadını milli ruhun oyanışına, ilk dünyəvi məktəblərin yaranmasına, mədəniyyətin, maarifin, elmin inkişafına həsr etmişdir. 1912-ci ildə Bakıda "Orucov qardaşları" mətbəəsində onun "Camoçitelye farscida yazaq" adlı kitabı 1913-cü ildə İrəvandakı "Budaqov" mətbəəsində isə "Bədrağatül-Ətfal" ("Balalara hədiyyə") kitabı nəşr olunmuşdur. O, "Bədrağatül-Ətfal" və "Güldəstə" əsərlərini fars dilində yazmışdır.

Böyük ədəbiyatşunas alim Əziz Şərifin bu fikirləri Mirzə Abbas Məmmədzadəni daha dolğun şəkildə xarakterizə edir: "İrəvanda pansionda yaşayan zaman atam mənə xüsusi fars müəllimi tapmışdı. Bəxtimdən mənim İrəvandakı müəllimim olduqca bilikli və təcrübəli imiş. Cabbar bay Məmmədovun atası Molla Abbas İrəvanda yaşıyır. Fars dilinin mütəxəssisi olduğu üçün Fars Abbas adı ilə şöhrət tapmışdı. Haman Fars Abbas İrəvanda mənim xüsusi müəllimim oldu. O zaman fars təlim kitabı əvəzinə fars klassik ədəbiyyatından dərs veriliirdi. Mənim müəllimim təlim üçün Sədinin "Gülüstan"ını seçmişdi. Ərəb əlifbasını mən artıq öyrənmişdim və sərbəst oxuyub-yaza bilirdim. Buna görə də "Gülüstan"ı oxumaqda çətinlik çəkmirdim. "Gülüstan"ı sehidən-sehifəyə oxuya-oxuya tərcümə edib, hər cümləsini, hər sözünü təhlildən keçirə-keçirə, daxili mənasını aydınlaşdırı-aydınlaşdırı, şeirlərini isə ezbərleyərək irəliləyirdik. Eyni zamanda mənim unudulmaz, qocaman müəllimim fars dilinin sərf-nəhvini də mənə öyrədir, feillərə aid çətin qanunları mənə ezbərlədirdi. İrəvanda Molla Abbasın bir il müddətində mənə verdiyi dərsler, ezbərletdiyi şeirlər bu gün də yadimdadır və dərin təşəkkürle etiraf etməliyəm ki, mənim bu gün farsca az-çox oxuyub-yazmağıma bəis ilk növbədə haman dərslərdir". Mirzə Abbas 1918-ci ilə kimi xalq maarifi və bir sıra dərsliklərin hazırlanması sahəsində fəal çalışır, bəzi tədris və ədəbi materialları Azərbaycan diline tərcümə edir. Fars dilini kamil bilən Mirzə Abbas, eyni zamanda ərəb və rus dillərinin də gözəl bilicisi olub.

"Razi" təxəllüsü ilə klassik üslubda ədəbi-bədii cəhətdən mükəmməl şeirlər yazan Mirzə Abbas təkəcə İrəvan şəhərində deyil, onun hüdudlarından kənarda da maarifçi, tərcüməçi, istedadlı şair, geniş dün-yagörüşə malik işıqlı şəxsiyyət kimi şöhrət qazanmışdır. Mirzə Abbas fars, ərəb və rus dillərində şeirlər yazmışdır. Şeirlərini "Razi" təxəllüsü ilə yazdığını görə "Abbas Razi" kimi də tanındı. Müstəsna yaradıcılıq məharəti, misilsiz

təfəkkürü, dühəsi ilə insan qəlbini fəth etməyə qadir olan böyük sənetkar maarifimiz və ədəbiyyatımızda Fars Abbas, Mirzə Abbas, Abbas Ağa, Molla Abbas, Abbas Razi kimi tənmişdir.

Azərbaycan metbuati tarixində özünməxsus xidmətləri olan Mirzə Abbas Məmmədzadə Bakı, Tiflis, Naxçıvan ziyanlıları ilə six əlaqə saxlamış, o dövrün "Ziya" qəzeti ilə də əməkdaşlıq etmiş və sonra qəzeti İrəvan bölgəsi üzrə müvəkkili olmuşdur. Jurnalist fəaliyyətinə "Ziya" qəzetiində başlayan Mirzə Abbasın Cənubi Qafqazda və digər ölkələrdə müxtəlif dillərdə çıxan qəzətlərdə İrəvanın ictimai-mədəni həyatı haqqında yazıları çap olunmuşdur. Qərbi Azərbaycanda ilk azərbaycanlı jurnalistlərdən biri olan Mirzə Abbas Məmmədzadə "Ziya" qəzetiinin İrəvanda yayılmasında əsl fədakarlıq göstərmış, qəzetiň nəşrinin elə ilk vaxtlarında üzləşdiyi maddi çətinliyi böyük narahatlıq hissi ilə qarşılımışdı.

Həmin vaxtlarda qəzeti maddi yardım göstərənlərdən, "Ziya"nın üzləşdiyi maliyyə problemini özü ilə bölüşmək istəyənlərdən ən birinci təşəbbüsü Abbas Məmmədzadə göstərmişdi. Dövrü metbuatin xalqın maarif və mədəniyyətinin tərəqqisində oynadığı mütərəqqi rolu aydın dərən maarifpərvər şəxsiyyət "Ziya" qəzetiň maddi dəstək üçün Qafqaz canişinliyinin Baş İdarəsinə 50 manat pul və mətbu orqanın naşiri Səid Ünsizadənin adına bir məktub göndərir. Səid Ünsizadə Abbas Razinin farsca yazılmış bu məktubunu qəzetiň 13 sentyabr 1879-cu il tarixli sayında eynilə çap etməklə onun bu milli təəssübəşliyini oxucuların nəzərinə çatdırılmışdı. Qəzətdə dərc edilmiş həmin məlumatla tanış olan Seyid Əziz Şirvani Abbas Razinin mətbuat yolundakı bu fədakarlığını, xeyirxahlığını təqdir edərək "Ziya" qəzetiň "İrəvan Abbas Ağa haqqında" başlığı ilə ona xüsusi şeir həsr etmiş, onu "əhli-məna sərvəri", "müini-əhli-ürfan" adlandırmışdır. S.Ə.Şirvani onun milli təəssübəşliyini böyük hərarətələ alqışlayaraq başqalarına örnək göstərmişdir. Qəzetiň naşiri Səid Ünsizadə həmin şeiri "Ziya" qəzetiň 11 oktyabr 1879-cu il tarixli 38-ci nömrəsində dərc etdirmişdir.

*Mərhəba, ey İrəvanın xaki-zibamənzəri -
Kim, gəlib səndən vücudə əhli-məna sərvəri.
Mərhəba, ey İrəvan, ey məcməül-bəhreyn-əsər,
Bəhrəsən, Abbası-naməvər o bəhrin gövhəri.
Gövhəri-qabil, müjni-əhli-ürfan, feyzi-həq -
Kim, olubdur zati bir alicənəbin yavəri.
Eyləyib himmət "Ziya" haqqında ol xurşidfər,
Ta "Ziya" olsun cahanda əhli-həqqin rəhbəri.
Aləmə acsın zəbani-pənd, töksün dürrələr,
Zöhrəvü Xürşidü Məh olsun o dürrə müşətəri.
Mərhəba, ey sahibi-himmet Məhəmmədzadə kim,
Sən bu imdad ilə şad etdin dill-peyğəmbəri.*

Qeyd edək ki, həmin dövrə İrəvan ədəbi-mədəni mühitinin aparıcı nümayəndələrinin Mirzə Abbas Məmmədzadə başda olmaqla dövrü mətbuatdakı çıxışlarının sədaları tekce Azərbaycan ədəbi mühitine deyil, Yaxın Şərqi də gedib çıxırı. Bu illərdə Mirzə Abbas Məmmədzadə Cəlal və Səid Ünsizadə qardaşları, Firudin bay Köçərli, Hüseyin Cavid, Abbas Səhət, Abdulla Şaiq və digər ziyanlılarla six yaradıcılıq əlaqələrində olmuşdur. Araşdırımalardan aydın olur ki, Azərbaycanda yaşıyib-yaranan bəzi ziyanlıların məqalələrini və əsərlərinə fars dilinə Mirzə Abbas Məmmədzadə tərcümə etmişdir. Ümumiyyətə, müxtəlif şəhərlərdə yaşayan azərbaycanlı ziyanlıların yaradıcılıq əlaqələrini və epistolalar nümunələrini araşdırmaq həmin dövrün ədəbi-mədəni və ictimai mühitini öyrənmək baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Bu vaxtadək Mirzə Abbas Məmmədzadənin və eləcə də başqa irəvanlı ziyanlıların Azərbaycan və Şərqi mətbuatındaki ədəbi-maarifçi və publisistik fəaliyyətləri ilə bağlı lazımlıca tədqiqat işləri aparılmamışdır.

Abbas Məmmədzadə 1918-ci ildə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı töretdikləri total qırğınlardan zamanı qəddarcasına qetle yetirilməkdən xilas olmaq üçün öz doğma ocağını tərk edərək Təbriz şəhərinə getmiş və burada sığınacaq tapmışdır. Qaçqınlıq taleyi yaşayışan Mirzə Abbas 1919-cu ildə Təbriz şəhərində düşəsini dəyişmiş və buradakı "Gülüstan" qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

Cəlal ALLAHVERDİYEV
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.